KOVÁCS GÁBOR

A bűnös város mítosza

Oswald Spengler konzervatív városkritikája

Századunkban kevés szerző ostorozta keményebb szavakkal a nagyvárost és annak életformáját Oswald Spenglernél, akinek szuggesztív, meghökkentő és sokszor riasztó gondolatai szinte kivétel nélkül összekapcsolódnak a városi civilizáció erőteljes kritikájával. Spengler monumentális művében *A Nyugat alkonyá*ban[1] a világváros egyik helyen földet pusztító démonként[2], míg másutt magát az ősi tájba befészkelő kelésként tűnik föl,[3] amely elszívja a termékeny vidék éltető energiáit, s környezetét őt kiszolgáló területté, provinciává süllyeszti le. A paraszt, ez a szerencsétlen tökfilkó, idétlenül, száját tátva álldogál a kövezeten, kiszolgáltatva a városi csőcselék gúnyolódásának – nem is való ő másra, mint arra, hogy a várost, ezt a feneketlen bendőt táplálja és életben tartsa.[4] Helyenként – s ez korántsem véletlen – az olvasó szeme előtt Fritz Lang 1926-ban készült híres filmjének, a *Metropolis*nak a képsorai rémlenek föl, az alábbihoz hasonló víziókat olvasva:

„A kezdeteknél, ahol ma a civilizáció virágba borul, a világváros csodája, a formátlanság hatalmas, kőből épített jelképe áll – félelmetesen, hivalkodóan, öntelten terpeszkedve. Magába szippantja a magatehetetlen vidék létáramlatait: embertömegeket, amelyek mint homokbuckák az egyikből a másikba szóródnak, vagy mint a homokszemek csordogálnak csak a kövek között... A legművibb, a legkiagyaltabb ez, ami csak emberi szem napvilágán valaha is megjelent; kísérteties és valószerűtlen, mely

1 Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya I-II.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994. Fordították: Juhász Anikó, Csejtei Dezső, Simon Ferenc. A továbbiakban: NYUA.
2 NYUA II. 615. o.
3 NYUA II. 267. o.
4 NYUA II. 133. o.

majdhogynem túl van már a kozmikus alakzatok minden lehetéges formáján."[5]

Spengler városellenessége a német kultúra egy létező tradíciójába illeszkedik: olyan hagyományról van szó, amelynek megalapítója Wilhelm Heinrich Riehl, s amelynek folytatója Ferdinand Tönnies, Georg Simmel.[6] Ez a gondolatkör röviden talán a nagyvárosi fejlődés konzervatív kritikájaként volna jellemezhető, középpontjában a falu és a város markáns szembeállításával.

A falu és a város, pontosabban a nagyváros, a metropolisz ellentéte Spenglernél két történelmi korszak ellentéte: a kultúra és a civilizáció szembenállásáról, pontosabban szembeállításáról van szó. Olyan ellentétpárral van itt dolgunk, amely nagyon mélyen benne gyökerezik az 1914-18-as világháború első éveinek enthuziasztikus, a háborút ünneplő német szellemi klímájában. Anton Mirko Koktanek, a talán legalaposabb Spengler-életrajz szerzője hívja föl a figyelmet arra, hogy míg az angol és francia oldal argumentációjában az entente a civilizációt védte a barbárság ellenében, addig német részről a történteket a kultúra és civilizáció összecsapásaként értelmezték.[7] Ebben az értelemben tesz különbséget Werner Sombart az angolok és németek, mint a kereskedők nemzete és a hősök nemzete között. Friedrich Meinecke és Erich Troeltsch 1914 német eszméiben a nyugati liberalizmus és individualizmus korrekcióját látták, és 1789 absztraktnak mondott egyenlőségeszményével egy organikus szabadságkoncepciót állítottak szembe. A háború második évében, 1915-ben Rudolf Kjellén egy írásában, mely a *Die Ideen von 1914, Weltgeschichtliche Perspektiven* címet viselte, mintegy összefoglalja a német 1914 uralkodó eszméit: eszerint a nyugati hatalmak 1789 óta a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméit képviselik, míg Németország a kötelesség, becsületesség és a rend ideái mellett kötelezte el magát.[8]

Itt csak jelezni tudjuk azt a gondolati erőteret, mely sok minden más mellett Spengler gondolatainak is szellemi közegéül szolgált. A spengleri gondolatok – kiváltképpen pályafutásának végefelé született műveiben – bizonyos módosulásokon mentek át,[9] mindamellett a hatástörténet szempontjából mégiscsak *A Nyugat alkonya* a legfontosabb. Kétségkívül ez ugyanis a legtöbbet emlegetett munkája, amely a szaktudósok bírálatának özönét zú-

5 NYUA II. 621 – 622. o.

6 Tóth Tamás: *A polgárosodás és a modernizáció problémái.* Kandidátusi disszertáció 1994, III. fej. Az időtlen falu és a modern metropolisz. A polgári városfejlődés konzervatív kritikája Németországban 90. o.

7 Anton Mirko Koktanek: *Oswald Spengler in seiner Zeit*, Verlag C.H. Beck, München, 1968, 176. o.

8 Anton Mirko Koktanek, i.m. 176-177. o.

9 Erre a módosulásokra mutat rá Koktanek az előzőekben idézett könyvében, de ugyanezt tárgyalja: John Farrenkopf: *The Transformation of Spengler's Philosophy of World History*, in: Journal of the History of Ideas, July-September, 1991, 463-487. o.

dította a szerzőre,[10] viszont egycsapásra bestsellerré is vált, s igen nagy hatást gyakorolt a német és nem német értelmiségi közvéleményre. A mű minden kétséget kizáróan a vilmosi Németország kései béke- és korai háborús éveinek nagyon különös légkörében fogant.

Alighanem akkor járunk el a leghelyesebben, ha Spengler „városfilozófiája" mögött ott látjuk kultúraelméletének körvonalait is. Ily módon nemcsak a dühödt nagyvárosellenességet konstatálhatjuk, hanem azt a distinkciót is, amellyel Spengler különbséget tesz a kultúrváros és a civilizáció metropolisza között. Kultúra és civilizáció ugyanannak az entitásnak a két különböző életszakasza, vagy másként szólva a civilizáció minden kultúra elkerülhetetlen végzete. Spengler kultúrmorfológiájában egy adott kultúra születése a város megjelenéséhez kötődik. *„A világtörténelem várostörténelem"*[11] – mondja a szerző. Ahogyan minden kultúrának sajátos lelkülete van, ugyanúgy saját lélekkel bír a földből növényként kinövő város is. A kultúrák mint entitások metaforikus módon, növényekként jelennek meg, amelyek magból szárba szökkennek, kivirágoznak, majd pedig kiszáradnak és elpusztulnak. Ezek a növények hasonló életszakaszokat élnek át, ily módon alkalmazható rájuk az analógia mint vizsgálati módszer.[12] A városnak tehát lelke van – mondja Spengler – s éppen ez a lélek hal meg, amikor az emberléptékű kisváros embertelen metropolisszá változik át: *„A legrégebbi időkben az emberi tekintetet* egyértelműen a vidéki táj képe *uralja. A táj formálja az emberek lelkét, s a lélek vele együtt rezeg... A mezőváros a vidék* kifejeződése, *a vidéki táj képének megnövekedett alakja; csak a kései város tér el tőle, sziluettjével kiemelkedik a természet kontúrjaiból. Minden természetit* tagad. *Ezeknek az erőteljes oromzatoknak, ezeknek a cikornyás kupoláknak, csúcsoknak és ormoknak a természetben egyáltalán nincs megfelelőjük, s nem is szeretnék, hogy legyen, és végül az óriási világváros,* a város mint világ, *amely semmmit nem tűr el maga mellett, elkezdi a táj képének teljes megsemmisítését. Egykoron a város a tájnak rendelődött alá, most teljesen magáévá akarja tenni azt."*[13]

10 Ezeket kiválóan összefoglalja: Manfred Schroeter: *Der Streit um Spengler*, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1922

11 NYUA II. 133. o.

12 Spenglernél alapvető jelentőségű a különbségtétel az okság szférája és a végzetszerűség szférája között: véleménye szerint az ok–okozati sémákkal az élettelen természettel foglalkozó természettudományok dolgoznak, míg az organikus módon létező kultúrák története a végzet eszméje illetve az analógia módszere segítségével írható le. Ez a koncepció természetszerűleg aztán számtalan bírálatot indukál. Többen úgy vélik, hogy Spengler ezzel a distinkcióval per definitionem fölmenti magát a fogalmi analízis és a racionális argumentáció követelményei alól. Erre vonatkozóan többek között lásd: Herman Lübbe: *Historisch – politische Exaltationen.* Spengler wiedergelesen, in: *Spengler heute.* Sechs Essays mit einem Vorwort von Hermann Lübbe. Herausgegeben von Peter Christian Lude, Verlag C.H. Beck, München, 1980, 17. o.

13 NYUA II. 132. o.

A városfejlődés stádiumai Spengler szerint: 1. mezőváros; 2. kései város, amit másutt kultúrvárosnak is nevez; 3. világváros. Ellenszenvének bőséges – a magyar olvasó joggal mondhatja, hogy szabó dezső-i – tárházát mindenekelőtt a világváros prófétai hevülettel megfogalmazott elítélésére használja föl. A metropolis egyértelműen a parázna Babilon biblikus képeiben jelenik meg, olyan helyként, ahonnan semmi jó nem származik.

Ha a világtörténelem várostörténelem, akkor a paraszt a történelmen kívül álló lény, Spengler véleménye szerint ő az örök ember[14], aki azonban képtelen a magas kultúra megteremtésére, másként szólva képtelen arra, hogy történelmet csináljon. Erre csak az „ősi rendek"[15], a nemesség és a papság képesek, akiknek a megjelenésével egy új dichotómia is megszületik: a tények embereinek, a szorosan vett történelemcsinálóknak és az eszmék embereinek, az örök igazságok képviselőinek ellentéte ez.[16]

Azonban ez a két rend csupán szükséges, ám nem elégséges feltétele a történelem[17] kezdetének: ehhez mindenképpen szükség van a városra, amely fejlődésének korai fázisaiban maga is organikus módon létezik, azaz szoros kapcsolatban van a természeti léttel, vagy a spengleri képet használva, növényként nő ki az őt tápláló földből:

„Sehol sem nyilvánult meg a földdel való összekötöttségnek, a növényszerű-kozmikusnak az érzése oly erőteljesen, mint ezeknek a parányi, korai városoknak az architekturájában, amelyek alig állnak többől, mint néhány utcácskából a piac körül, továbbá egy várból vagy egy szentélyből."[18]

A város bűnbeesése akkor következik be, amikor a város lelke [Seele] szellemmé [Geist] változik. Ebben az elképzelésben Spengler életfilozófiai attitűdje mutatkozik meg. Élet [Leben] és szellem [Geist] ellentéte ez.[19] A város organikus létezőből anorganikus létezővé lesz, elszakad az őt megteremtő és tápláló anyaföldtől, a

14 NYUA II. 135. o.

15 NYUA II. 134. o.

16 A tények és az un. örök igazságok közötti distinkció igen lényeges eleme a spengleri elméletnek. Ide kapcsolódik a politika és morál viszonyának kérdése, amit azonban e helyütt sajnos érdemben nem tárgyalhatunk. Annyit mindenesetre itt is meg kell jegyezni, hogy Spengler tovább megy, mint Machiavelli, mert nemcsak radikálisan elválasztja egymástól a politikát és a morált, hanem a két szférát nagyon erőteljesen hangsúlyozott oppozíciós viszonyba is állítja egymással. Az örök igazságok legföljebb instrumentális módon, azaz mint ideológiák használhatók a politika teljes egészében sikerorientált birodalmában.

17 Mindenképpen meg kelll itt jegyezni azt, hogy Spenglernél a történelem nem az emberiség történelme – legalábbis *A Nyugat alkonya* megírásának időszakában – hanem az egymás mellett és egymás után létező növényszerű kultúrák életrajza, biográfiája. Idézett művében épppen Koktanek hívja föl a figyelmet a biográfia műfajának fontosságára Spengler gondolkodásában.

18 NYUA II. 129. o.

19 Ezzel kapcsolatban: Gilbert Merlio: *Spengler und die Technik*, in: *Spengler heute*.... 110. o. Merlio arra is fölhívja a figyelmet, hogy Spenglernél a Geist korszaka, *Az ember és gép* megírásának időszakában hangsúlyozottan a technika korszakával azonos. Ugyancsak az életfilozófiához való közelségnek az egyik következménye a Spenglerre olyannyira jellemző logofóbia is.

természettel való harmonikus együttlétezést a természettel való szembenállás korszaka váltja fel.[20] Az átmenet a lélek korszakából a szellem korszakába valamikor a kultúrváros időszakának vége felé következik be. A már többször említett Koktanek kimutatja, hogy a kultúrváros–metropolis distinkciónak már *A Nyugat alkonyá*nak megírása előtt nyoma van Spenglernél, aki 1906-ban Párizsban jár, s a város teljességgel elbűvöli. Párizs a szemében a haldokló kultúra világvárosa – ez derül ki a hugának küldött beszámolóból –, s ettől kezdve Berlint Párizs ellenlábasának, a felemelkedő civilizáció nagyvárosának látja.[21] Koktanek szerint itt születik Spenglernek az a gondolata is,mely szerint a barokk a megérő és a szellemmel átitatódó kultúra virágkora. Ez a motívum nagy hangsúlyt kap aztán *A Nyugat alkonyá*ban, ahol is a 18. század a beérett barokk nyugati kultúra őszeként tűnik fel, amelynek persze megvan az analóg korszaka a többi kultúra életében is:

„Ezzel a korszakkal teljesedett ki a minden kultúra életében lehetőségként ott élő állam, és a politikai megformáltságnak olyan magaslatát érte el, amely többé nem volt felülmúlható, de hosszú ideig fenntartható sem. Enyhe őszies fuvallat lengi már be a korszakot, Nagy Frigyest Sanssouciban vendégek koszorúja veszi körül. Azok az évek ezek, amelyekben az egyes művészetek is elnyerik végleges, kifinomult, legszellemibb és legérettebb formájukat; az athéni agora szónokai mellett ott áll Zeuxisz és Praxitelész, a kabinetdiplomácia finom szövedéke mellett Bach és Mozart zenéje." [22]

A kultúrából a civilizációba történő átmenet Spengler felfogása szerint egyfajta beteljesülés, ez az értelme annak a kijelentésének, mely szerint a civilizáció a kultúra elkerülhetetlen végzete, amikor is a végzet nem a bukást, hanem az elkerülhetetlen utolsó periódust jelenti. Ezért utasítja aztán vissza Spengler a pesszimizmus ráragasztott bélyegét:[23] aki pesszimista – írja –, az nem lát maga előtt több elvégzendő feladatot. Márpedig az ő esetében

20 Ezen a ponton semmiképppen sem hagyhatjuk figyelmen kívül a következőket: a természettel való harmonikus együttlétezés korszakának és a vele való szembefordulás disszonáns időszakának a szembeállítása Spengler eredeti szándéka szerint távolról sem elsődlegesen ökológiai indíttatású: a vér és a rög, illetve a civilizáció mitologémáiról van szó. Bár e helyütt ennek kifejtése nem lehetséges, jeleznünk kell, hogy többek között ezek a motívumok azok, amelyek miatt bizonyos náci körök – például a hosszú kések éjszakáján meggyilkolt Strasser – rokonléleknek gondolták Spenglert. A félreértések elkerülése végett azonban bocsássuk előre: bizonyos fogalmak – vér és a rög, rassz – egyformán szerepelnek Spenglernél és mondjuk a *Mein Kampf*ban, ám tartalmuk itt és ott teljességgel különböző.

21 Anton Mirko Koktanek: i. m. 91-92. o.

22 NYUA II. 557. o.

23 Oswald Spengler: *Pessimismus?* (1921), in: *Reden und Aufsätze von Oswald Spengler*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung München, 1937, 63-64. o.: „Aber gibt es Menschen, welche den Untergang der Antike mit dem Untergang eines Ozeandampfers verwechseln. Der Begriff einer Katastrophe ist in dem Worte *nicht* enthalten. Sagt man statt Untergang Vollendung, ein Ausdruck, der im Denken Goethes mit einem ganz bestimmten Sinn verbunden ist, so ist die „pessimistische" Seite einstweilen ausgeschaltet, ohne daß der eigentliche Sinn des Begriffs verändert worden wäre."

erről nincsen szó, hiszen a németség előtt véleménye szerint az a feladat áll, hogy az elkerülhetetlenül bekövetkező civilizáció időszakában Európában, sőt a világban is vezető szerepet töltsön be.[24] Más szavakkal: csupán a kultúra bukásáról van szó, s most következik a civilizáció korszaka.

Mindazonáltal kétségtelen : a civilizáció kora valami gyökeresen újat jelent, amelynek a lényege a kultúra korszakához viszonyítva csak olyan oppozíciós párokkal írható le, mint élet–szellem, organikus–anorganikus, vallásos–vallástalan. Spengler interpetációjában az istenhit problematikája ugyancsak a kultúra–civilizáció, illetve a vidék–nagyváros dichotómia köré szerveződik. Az emberi lény nyitottságát a transzcendencia iránt az ember haláltudatából vezeti le.[25] A vallásnak mint intézménynek a létrejötte, a vallási szimbolika megjelenése a „borzadállyal vegyes tiszteletnek (Scheu)" a következménye.[26] A valódi vallásosság a szív vallásossága, ami egyértelműen a kultúra korszakához kötődik, és teljességgel idegen a civilizáció korszakának nagyvárosi emberétől. Valójában itt – mint Spenglernél sok esetben – az elméleti állásfoglalás egyéni problémáinak meglehetősen közvetlen a projekciója. Tudjuk, hogy már gyermekkorában erősen kínozta az istenhitre való képtelensége. Kiadatlan önéletrajzi töredékében bevallja, hogy már tíz éves korában elkezdett kételkedni Istenben. Egy ízben apja nem jön haza, ő imádkozik érte, ám hamarosan rádöbben: Isten számára pusztán üres szó,[27] ám ettől a felismeréstől nagyon szerencsétlennek érzi magát.Ilyenformán *A Nyugat alkonyá*nak az a gondolata, mely szerint a kultúra lényege az, hogy vallásos képződmény, míg a civilizáció differentia specificája annak vallástalansága, Spengler személyes belső meghasonlottságát is tükrözi. Skizofrén állapot ez, hiszen egyrészt nagyon korán elhatárolja magát a kereszténységtől, másfelől szenved a hitre való képtelenségtől, amelyet elméletileg éppenséggel a nagyvárosi ember egyik legfontosabb jellemzőjének tart. A szív vallásossága alapvetően a vidék sajátja, a városban a vallás fokozatosan intellektualizálódik, reflektált lesz:

„... az utolsó reformátorok is, ahogyan Savonarola vagy Luther, városi *szerzetesek voltak. Ez alapvetően megkülönbözteti őket Joachimtól vagy Bernáttól. Városi és egyben szellemi aszkézisük a csendes*

24 Ezen a ponton legalábbis érintőlegesen említést kell tenni Spengler manifeszt módon megnyilvánuló rajongásáról az imperializmus iránt. Az imperializmus a beköszöntő civilizáció korszakának a lényege, jeles képviselője Cecil Rhodes – iránta Spengler nem is titkolja rajongását –, akinek hűvösen racionális imperializmusát egy korszak választja el Napóleon romantikus hatalomimádatától. A németségnek Spengler nézete szerint erkölcsi kötelessége, hogy imperialista legyen. Az egész koncepció mögött pedig ott van Spengler antropológiája, amely legkonzisztensebb módon *Az ember és gép*ben lelhető föl, ahol is az ember Raubtier, azaz ragadozó mivolta alaptételnek számít.

25 NYUA II. 30. o.

26 NYUA I. 276. o.

27 Oswald Spengler: *Eis heauton*, kiadatlan, 114, illetve 69. o., in: A.M. Koktanek: *Oswald Spengler in seiner Zeit*, 36 – 38. o.

völgyek remetelakjaiból a barokk tudósi dolgozószobájához vezet át. Luther misztikus élménye, melyből megigazulástana létrejött, nem Szent Bernát élménye, aki erdőket és hegyeket, felhőket és csillagokat látott maga körül és felett, hanem egy olyan emberé, aki a kis ablakon át csak az utcára, a házfalakra, a háztetőre lát ki. A végtelen Istennel telített természet messze van, túl a városfalakon. Itt benn a tájtól eloldozott szabad szellem lakozik... az utolsó reformátorok városi misztikája nem a szem, hanem teljes egészében a tiszta megértés misztikája, a fogalmak megdicsőülése..."[28]

A végeredmény, a nagyvárosi ateizmus elkerülhetetlen, mert ez a civilizáció létformája. Másfelől pedig Spengler áthidalhatatlannak látja az ellentétet a vallás és a politika, vagy ahogyan ő fogalmaz az értékek világa és a tények világa között: mélységes borúlátással úgy nyilatkozik, hogy soha semmiféle hit nem képes a világot megváltoztatni, a vallás a történelemben mindig csak mint a hatalom eszköze, mint ideológia jelenik meg.[29] Mindazonáltal minden civilizáció halála előtt föléled a hit iránti igény, ami a racionalizmus csődjének a következménye. Ez azonban már csak egyfajta pótvallás: Spengler a saját nagyvárosi környezetében tapasztalt spiritizmust, teózófiát és a keleti vallások divatját hozza fel példaként, mint a civilizációs válság nyilvánvaló tünetét.

A civilizáció korszaka tehát lényegében véve a város győzelme a vidék fölött, a polgár győzelme a nemes fölött, a vallástalanság győzelme a vallásosság felett, a demokrácia győzelme az arisztokrata uralom fölött, vagyis – s a maga szokott módján Spengler a leírásból az értékelésbe vált át[30] – a mennyiség győzelme a minőség fölött.

Ez a mozzanat a kultúrváros korszakában még nem következik be, bár a szellem győzelme a lélek fölött, az intellektus győzelme a természettel öszhangban levő tudattalan ösztönös létforma – amit Spengler vagy a „Dasein" terminussal, vagy a misztikusan csengő „vér" szóval jellemez – fölött már előrevetíti az árnyékát. Az ember már többé nem elégszik meg az őseredeti természettel, azt megszelídítve és átalakítva alárendeli a városi környezetnek. A világnak mint egésznek a képe változik meg ezáltal:

„Ott kint a dűlőutakból hadi utak, az erdőkből és mezőkből parkok, a hegycsúcsokból kilátók lesznek; magában a városban hoznak létre mesterséges természetet: szökőkutakat források helyett, virágágyakat, vízvezetékeket, vágott sövényeket mezők, tavak és bokrok helyett. Egy faluban a zsúpfedeles tető még olyan, mint egy domb, az utca, mint egy mesgye. Itt azonban széles és hosszasan elnyúló kikövezett utcák hasadékai nyílnak, telve színes porral és idegenszerű lármával; emberek laknak benne,

28 NYUA II. 420. o.
29 NYUA II. 302. o.
30 Általában véve is el lehet mondani, hogy Spengler írásaiban a tény- és értékítéletek szisztematikusan összekeverednek. Kiváltképpen tetten érhető ez a mozzanat, amikor a modern kort, a nagyváros és a politikai demokrácia időszakát tárgyalja.

amit természeti lények elképzelni sem tudnának. A ruhák, sőt maguk az arcok is a kő háttérre hangoltak. Nappalja különös színek és hangok utcai kavalkádját nyújtja, éjszakája újfajta fényt, mely túlragyogja a holdat."[31] A gyökértelenné válás, az *Entwurzelung* folyamatáról van itt szó – mondja Spengler –, ennek tartalma a kozmikustól, a természetitől való elszakadás.[32] A folyamat következménye az emberi lény egész létezési módjának radikális megváltozása. Ember és környezet szembekerül egymással. Első pillantásra számunkra nagyon is ismerős problémákat feszeget itt Spengler; úgy tűnik, mintha korunk ökológiai válságát megéneklő próféták egyik előfutárával lenne dolgunk. S valóban lehetséges ilyesfajta olvasata a spengleri textusoknak, kiváltképpen ha az *Ember és gép*et vesszük figyelembe. Itt a szerző bizonyos gondolatmenetei mintha az 1990-es években születtek volna. A nagyvárosi civilizáció a föld gyilkosának szerepében lép a színre, mint amelynek működése immáron a bolygó fizikai létezését veszélyezteti:

„A világ mechanizálása veszedelmes túlfeszültség állapotába jutott. Megváltozott a föld ábrázata a növényekkel, állatokkal, emberekkel egyetemben. Néhány évtized alatt eltűnt a legtöbb erdő és újságpapírrá alakult át. Ez oly klimatikus elváltozást vont maga után, hogy egész népességek mezőgazdaságát pusztulás fenyegeti, számos állatfaj, mint a bölény, egészben vagy részben kiveszett; egész népfajok tűntek el, mint például az észak-amerikai indiánok és az ausztráliaiak." [33]

Óvatosnak kell lennünk azonban az elhamarkodott következtetések levonásával. Először is Spengler egyáltalán nem gondol ennek a pusztító folyamatnak a megállítására, éppen ellenkezőleg: a civilizáció periódusa valójában elkerülhetelen, márpedig a fausti kultúra civilizációja föltétlen együtt jár a gépi világ korszakával, s az *Ember és gép*ben éppenséggel azt fájlalja, hogy a *„természet elleni harcban bizonyos pacifizmus, fáradtság jelentkezik."*[34] Ez pedig a „fehér faj" uralmának végéhez, s a „színes faj" fölemelkedéséhez vezet. Eltekintve attól, hogy Spengler rasszfogalma – jóllehet a mai olvasónak óhatatlanul a nácizmus fajelméletét jut-

31 NYUA II. 132 – 133. o.

32 A fogalomnak ezt a jelentését hangsúlyozza Gilbert Merlio, aki szerint Spengler a technológiai fejlődésben éppen az Entwurzelung és az emberi hybris drámáját látja. Az embernek a túlfejlődött racionalitás a végzetévé lesz: belepusztul az értelem zsarnokságába. Erre vonatkozóan lásd: Gilbert Merlio: *Spengler und die Technik*, in: *Spengler heute*... 107. o.

33 Oswald Spengler: *Ember és gép*. Egy új életfilozófia vázlata, Atheneum, fordította Sz. Mátray Sándor, 76. o.

34 Oswald Spengler: i. m. 79. o.

tatja eszébe – egyértelműen nem biológiai jellegű,[35] számunkra ez a megjegyzés itt azért lényeges, mert jelzi, hogy Spengler számára a nagyvárosi civilizáció korszaka nem az ökológiai vonatkozások miatt jelenik meg bizonyos értelemben mégiscsak hanyatlásként. Sokkal inkább Spengler pánpolitizmusáról van szó. Ezen a ponton tesz szert jelentőségre konzervativizmusa, ami azonban korántsem egy tradicionális konzervativizmus, hiszen ahogy azt már Thomas Mann megjegyezte, Spengler egyszerre gyűlöli és tartja elkerülhetelennek a civilizációt.[36] Spengler társadalomeszménye kétségkívül a középkor rendiesen tagolt és hierarchizált társadalma, ahol mindenkinek megvan a nagy egész által ráosztott szerepe, s a társadalmi egész, mint nagy organizmus működik. Itt az egyén nem individuum, hanem a társadalom funkcionális egysége. Spengler szerint a fordulatot ennek a jól megformált, szinte műalkotásként létező egésznek a felbomlása hozza: ekkor a társadalom vezetése a nemesség kezéből a városi polgárság kezébe megy át. Spengler sajátos terminológiáját használva a vér és a tradíció fölött a szellem és a pénz jellegzetesen városi erői diadalmaskodnak.[37] A győztes város nem csupán egy pont a lehetséges pontok sokaságában, hanem olyasféle erőcentrum, amely átszervezi, maga alá gyűri az egész világot. A vidék erői eleve vereségre ítéltettek, hiszen a metropolisszá duzzadó város nem csupán fizikailag alakítja át a földgolyó képét, hanem hatalma szellemileg, politikailag és gazdaságilag egyaránt kiteljesedik; ennnek a hatalomnak a szimbóluma szellemi téren a *racionaliz-*

35 Ezt Spengler több helyen is egyértelműen leszögezi: *„Hogy valakinek vagy valaminek „rassza van", ez nem anyagi természetű tényező, hanem kozmikus irányultságszerű: a sors megérzett harmóniája, azonos lépték és egyazon osztályrész a történeti létben."* (NYUA II. 230. o.) Kétségtelen persze, hogy egy meglehetősen misztikus, sőt ködös fogalomról van szó: *„A rassznak gyökerei vannak. A rassz és a táj egybetartozik... A rassz nem vándorol. Az emberek vándorolnak; egymást követő nemzedékeik mindig más tájon születnek; a táj titkos hatalmat szerez a bennük levő növényszerű felett, és végül a rasszkifejeződés alapvetően megváltozik: a régi elhal és új támad helyette."* (NYUA II. 164. o.) A már a hitleri érában megjelent művében, a *Jahre der Entscheidung*ban igen határozottan leszögezi, hogy ő egyáltalán nem az európai és amerikai antiszemitizmus által használt módon beszél a rasszról: *„Rassereinheit ist ein groteskes Wort angesichts der Tatsache, das seit Jahrtausenden alle Stämme und Arten sich gemischt haben."* Néhány oldallal később ugyanitt egy lábjegyzetben ismét visszatér a kérdéshez: *„Ich wiederhole: Rasse, die man* hat, *nicht eine Rasse, zu der man* gehört. *Das eine ist Ethos, das andere – Zoologie."* Oswald Spengler: *Jahre der Entscheidung*, Erster Teil, C.H. Beeck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1933, 157. o., 161. o. 1. lábjegyzet.

36 *„Ilyen elméletet nem állít föl az ember, nem rendezi így el a dolgokat, nem azonosítja ily módon a történelmet a kultúrával, nem állítja szembe ilyen élesen a formát a szellemmel, ha nem konzervatív, ha a szíve mélyén nem igenli a formát és a kultúrát, és nem veti meg a civilizatórikus bomlást. A spengleri eset mármost azért bonyolult és perverz, mert e titkos szívbeli konzervativizmusa ellenére emberünk nem a kultúrát igenli, nem a „megmaradásért" küzd... hanem a „civilizációt" igenli, fatalista dühvel fogadja be akaratába, örökre neki ad gúnyosan igazat a kultúrával szemben, mert övé a jövő, és aminek köze van bármi kultúrához, attól elvitatja az életesélyt."* Thomas Mann: *Spengler elméletéről*, fordította Györffy Miklós, in: *Holmi*, 1995. július, 1031. o.

37 NYUA II. 644. o.

mus, politikai téren a *demokrácia*, míg gazdasági téren a *pénz*.[38] Mindháromnak közös jellemzője a tradícióktól való eloldozottság, ha úgy tetszik gyökértelenség, másként szólva a szabadság. Ez a szabadság a hagyományoktól való szabadság, s mint ilyen Spengler számára egyértelműen negatív, ám elkerülhetelen jelenség. Undora a racionalizmus, a demokrácia és a pénz szülőhelyének tekintett nagyvárossal szemben egyfajta esztétikai elutasításban ölt testet. A metropolisz a rossz inkarnációja, legyen szó akár a kései császárkor Rómájáról, akár annak 19-20. századi örököséről. Bérkaszárnyák szöknek a magasba, az utcák szűkek és mocskosak:

„Iszonyatos nyomor, az életszokások elvadulása, melyek már most új ősembereket nevelnek az oromzatok és a manzárdok világában, a pincékben és a hátsó udvarokon – nos ezt jelenti ezekben a pompás tömegvárosokban élni. Mindez úgyanúgy nézett ki Bagdadban és Babilonban, mint Tenochtitlanban vagy manapság Londonban és Berlinben."[39]

Ezeknek a városoknak az utcáin már nem nép, hanem csőcselék hömpölyög, formátlan massza, egymástól teljesen idegen, egymással semmiféle kapcsolatban nem levő atomokból véletlenszerű és ideiglenes konfigurációkba összeálló zagyvalék.[40] Ennek a pokoli lakhelynek valami démoni varázsa van lakóira, akik képtelenek lerázni magukról ezt a testet-lelket sorvasztó bűbájt: *„Az ősi népek képesek eloldódni a földtől, és a távolba vándorolni. A szellemi nomád már nem képes erre. A nagyváros utáni honvágy talán minden más honvágynál erősebb. E városok bármelyike hazájának számít, de a legközelebbi falu is már idegen vidék."*[41]

Spengler sokkal kevésbé elnéző a nagyvárossal szemben, mint mondjuk Lewis Mumford, aki maga is elborzadva tudósit az antik Róma embertelen létviszonyairól, nagyon hasonlóan írva le az antik metropolis visszataszító jelenségeit, mint Spengler, ám Mumford mindazonáltal megjegyzi: amit ennyire szerettek lakói, az nem lehetett minden szépség híján.[42] A német gondolkodó szerint viszont a metropolisz végleges diadala a kultúrember felett elkerülhetetlen: *„A világváros kőkolosszusa áll minden nagy kultúra életfolyamatának a végén. A lelkileg a vidék által megformálódott kultúrembert saját teremtménye, a város először birtokába veszi, aztán*

38 NYUA II. 136. o.
39 NYUA II. 140-141. o.
40 NYUA I. 562-563. o.
41 NYUA II. 143. o.
42 *„De ha már minden rosszat elmondtunk az urbánus Rómáról, még valamit hozzá kell fűznünk; az emberek, még a szent életű Jeromos is, mindvégig szerették. Róma már csak ráncos, ősz árnyéka volt hajdani önmagának, akár Rodin öreg kurtizánja, de az emberek még mindig érett asszonyiságának hallatlan életerejére és bájára, vagy éppenséggel ifjúkorának pörsenéses ártatlanságára emlékeztek. Semmi, amit az emberek valaha szerettek, nem lehet teljes egészében rossz; amit pedig az egymást követő évszázadok során szerettek, annak – minden ellenkező látszat ellenére – valamiképpen szeretetre méltónak kellett lennie."* Lewis Mumford: *A város a történelemben*, Gondolat, Budapest, 1985, 228. o.

birtokolja, majd a maga teremtményévé, végrehajtó szervévé és végül áldozatává teszi."[43]

A világváros tulajdonképpen a civilizáció szimbóluma, a civilizáció korszaka Spengler értelmezésében pedig a kultúra korábbi formáinak a szétesését jelenti, így a formátlanság korszakaként jelenik meg. Ebből a megközelítésből is kitetszik, hogy Spengler számára a társadalom műalkotásként létezik,[44] amelynek szépsége a megfelelő megformáltságban lelhető fel. A polgári korszakot, végső soron tehát a nagyvárosi kort megelőző középkor társadalmának szépsége éppen ebben a megformáltságban leledzik. A társadalom különböző rendjeinek harmóniája Spengler szemében esztétikai kategória. A nagyvárosok társadalmának emberei viszont nem egy szépen elrendezett egész részeiként léteznek, hanem kaotikusan nyüzsgő atomokként, következésképpen életformájuk minősége össze sem mérhető a jól, tehát szépen megformált rendi társadalom csoportjainak a szemlélő számára esztétikai gyönyörűséget okozó életformájával. A nagyvárosi életnek ez a formátlansága a tápláló anyaföldbe nyúló éltető gyökerektől való elszakadásnak a következménye. Ez a formátlanság a nagyvárosi élet pótlékjellegében nyilvánul meg. A metropolisok emberének minden tevékenysége valamilyen hajdanvolt, élettel teli tevékenységnek silány pótléka csupán. A spengleri kritika a modern, 19-20. századi képviseleti demokrácia vitriolosan maró és szatirikus bírálatában csúcsosodik ki.[45] A demokrácia interpretációjában a pártok uralmát jelenti, amit csupán a nagyvárosi ember végletes manipulációja révén lehetséges fenntartani. Az össztűz mindenekelőtt a sajtóra zúdul:

„Mi az igazság ? A tömeg számára az, amit naponta olvas és hall. Ha valahol egy szerencsétlen flótás érveket gyűjtöget, hogy megállapítsa, mi is az „igazság" – ez az ő igazsága. A másik, a pillanat nyilvános igazsága, melyről az okok és okozatok tényvilágában valóban szó van, ma a sajtó terméke. Amit a sajtó akar, az az igaz... Érvei mindaddig megcáfolhatatlanok, amíg pénz van rá, hogy szakadatlanul ismételje őket."[46]

43 NYUA II. 139 – 140. o.

44 Több szerző is felhívja a figyelmet Spengler esztétizáló szemléletére. Tracy B. Strong véleményével mindenképpen egyet lehet érteni: ti. Spengler a történetírást nem tudománynak, hanem művészetnek tekinti. Erre vonatkozóan: Tracy B. Strong: *Oswald Spengler – Ontologie.* Kritik und Enttauschung, in: *Spengler heute...* 76. o. Erre nézve egyébként számos szöveghelyet találunk *A Nyugat alkonyá*ban is. Ugyancsak figyelmet érdemel Strongnak az a megjegyzése, hogy amikor Spengler a történelmi jelenségeket műalkotásként tárgyalja, akkor olyan előfutárt tudhat maga mögött, mint Jakob Burckhardt, aki szerint a reneszánsz olyan műalkotás, mely csak egészként érthető meg.

45 Spengler ezzel a problémával kapcsolatban is a szokott ambivalens álláspontra helyezkedik: egyfelől gyűlöli és megveti a demokráciát, másfelől pedig elkerülhetetlennek tartja.Ugyanakkor demokráciakritikája során a demokrácia fikciójával dolgozik, nemigen érdekli a konkrét viszonyok elemzése. Erre nézve lásd: Ernst Stutz: *Oswald Spengler Als Politischer Denker*, Francke Verlag Bern, 1958, 112. o.

46 NYUA II. 665. o.

A demokrácia ily módon a hatalom akarásának a pénz köntösében megjelenő formája. Spengler szerint azonban egy önfelszámoló folyamatról van szó: a demokrácia elkerülhetelenül személyes uralomhoz, cézárizmushoz vezet, végső soron ez zárja le aztán az illető kultúra életfolyamatát, s bizonyos értelemben véget ér a történelem. Itt ismét csak nagyon modernnek tűnő áthallásokkal van dolgunk: sokszor úgy tetszik, hogy Spengler megelőlegezi az 1990-es évek posztmodern történelemkoncepcióinak bizonyos gondolatait.[47] Mintegy az idők végezete következik be, tovább áramlik ugyan az időnek a múltból a jövő felé tartó folyama, ám ez *„egy erdő vadállománya körében zajló eseménysortól csak lényegtelen mozzanatokban"*[48] különbözik. A nagyvárosi civilizáció terméketlensége az élet minden szféráját egyre inkább uralja. Nem csupán kulturális, hanem fizikai sterilitásról is szó van – mondja Spengler –, s ebben a nagyvárosi ember metafizikai jellegű halálvágyának manifesztumát látja. A nagyvárosokban mind kevesebb és kevesebb a gyerek, a hajdan nyűzsgő metropolisok néhány generáció múlva nekropolisszá változnak. A spengleri vízió a science fiction filmekből jól ismert posztnukleáris, történelem utáni korszak képeivel zárul:

„A megformált állammal együtt a magas történelem is álomba merül. Az ember ismét növénnyé válik: a röghöz tapadva, érzéketlenül és tompán. Az időtlen falu, az „örök" paraszt lép megint elő, gyermekeket nemz, és visszasüllyed az anyaföld szintjére – serény, igénytelen embertömeg, amely fölött a katonacsászárok áradata átsüvölt. Az országok közepén a hajdani világvárosok állnak, egy hamvadó lélek üres odvai, melyekbe a történelmét vesztett emberiség lassan bevackolja magát."[49]

47 Erre nézve lásd: Thomas Jung: *Vom Ende der Geschichte.* Rekonstruktionen zum Posthistoire in kritischer Absicht, Münster-New York, 1989

48 NYUA II. 479. o.

49 NYUA II. 627. o.